

SyncMaster 720n

ВОПРОС 5

Как называют величину, равную отношению силы, действующей перпендикулярно к поверхности, к площади этой поверхности?

- сила тяжести
- сила трения
- давление
- сила

ДАЛЬШЕ

SAMSUNG

Juha Suoranta: „Uurija peaks järgima eelkõige metodoloogilist avatust ja olema Isaiiah Berlini kujundit kasutades pigem rebane, kes teab mitut asja ja on huvitatud mitmest asjast, kui siil, kes tunneb üht suurt asja, hoides sellest kõvasti kinni.”

“Teaduslik kasvatusteadus” vs südame metodoloogia

Kasvatusteaduste professor Juha Suoranta on töötanud külalисуuri ja -professorina USA-s Illinoisi, Kalifornia ja Minnesota ülikoolis. Avaldame tema artikli “Kasvatustieteen poliitikat” lühendatult.

J u h a S u o r a n t a

Kasvatusteaduste instituut, Tampere ülikool

USA-s ilmub kõige rohkem kasvatusteaduse uurimusi ja peetakse arvatavasti kõige ägedamaid diskussioone kasvatusteaduse uurimismeetodite, lähtekohtade ja mõju üle ühiskonnale. 11. septembri 2001 järgne terrorismivastane sõda pingestas Ameerika Ühendriikides lisaks välispoliitilisele ka sisepoliitilist olukorda ja see kajastus koolipoliitikas ning kasvatusteadusliku tegevuse lähtekohtades.

Bushi administratsiooni kampaania „Last ei jäeta ükski” asetas kehvamate tulemustega koolid ja õpilased raskesse olukorda. Nähtust tuntakse nn Matteuse efektiina: neile, kellel on, antakse juurde, ja neilt, kel ei ole, võetakse viimane. Teadusühiskonna tegevuses kajastusid konservatiivse keskvalitsuse püüdlused mitmel moel. Konservatiivid on näiteks korraldanud liiga radikaalseks peetud professoritele ajujahte ja nendevastaseid kampaaniaid, süüdistanud kasvatus-

teadlasi teaduslikkuse puudumises ning püüdnud mõjutada uurimistöö metodoloogilisi aluseid, arendades oma visiooni nn teaduslikust kasvatusteadusest.

Kasvatusteadlaste hinnangute kohaselt ei kannata „teadusliku kasvatusteaduse” alused kriitikat, sest põhinevad selle valdkonna jaoks võõrastel loodusteaduslikel lähtekohtadel. Rõhutatakse, et valitsuse lihtsustatud arusaam ei võimalda mõista kasvatus- ja teaduspoliitika vastukaaluna kerkib esile „südame metodoloogia”.

Liivakellast maailmapoliitikani

Viimase saja aasta jooksul on kasvatus- ja ühiskonnateadustes toimunud paradigmuuutusi kirjeldatud liivakella metafooriga (vt 15). Selle võrdluse kohaselt jooksis 20. sajandi alguskümnendite

metodoloogiline ja uurimisaktiivsus Teise maailmasõja ajal tippasemele arendatud meelsusmõõtmiste ja statistiliste meetodite liiva. Kvantitatiivse ja katselise mõtlemise kriitika kaudu käivitus metodoloogiline arendustegevus uuesti 1960. aastatel, kuni sajandi lõpul mindi üle uude paradigmadepõhise ja meetodikatsete aega (vt 9, lk 2–3; ka 7).

21. sajandi künnisel muutus olukord dramaatiliselt. Elavast omavahelisest paradigmadiskussioonist satuti teadusväliste mõjutuste tulemusel metodoloogia „reaalpoliitika” aega, vähemalt kui asja hinnata Ameerika Ühendriikide vaatevinklist. Vaidlused polnud enam uurijaskonnasisesest meetodiarutelust või -võitlusest, vaid USA keskadministratsiooni mõjust üldisele teaduspoliitikale (näiteks tüviraku-uurimus) ning olukorrale ühiskonna- ja kasvatusteaduslikes uuringutes. President Georg W.

Bushi ja paremäärmuslaste võimuletuleku järel muutus metodoloogia sisearu- telu teaduspoliitiliseks, teaduspoliitika aga sai täiesti uued mõõtmised 11. septembrist 2001. New Yorki sündmused tähendasid paljudele mõtlemise taaspoliitiseerumist pärast Vietnami sõda.

Uurimusmetodoloogiline diskussioon võis oma ideoloogiakriitilise teravuse kaotada juba 1980. aastatel, mil uurijad vaimustusid filmiuuringutest ja popkultuuri analüüsist. Aga nüüd ärkas kriitiline teadlikkus uuesti. Mõtet metodoloogia poliitilisusest kinnitas Bushi administratsiooni 2002. aastal koostatud ja neli aastat hiljem kinnitatud rahvuslik julgeolekustrategia, millega loodi uus, „en- netava sõja“ (*preemptive war*) nimetuse all tuntud välispoliitiline doktriin. Itaalia filosoofi Antonio Gramsci mõtte kohaselt on iga hegemonistlik suhe möödapääs- matult pedagoogiline (12, lk 350). Gramscilik käsitlus hegemooniast pais- tis muuhulgas USA keskadministrat- siooni vormitud terrorismivastase sõja eesmärkidest, milles räägiti kahest sõja- pidamisviisist: ühelt poolt terrorismivas- tane võitlus relvadega, teisalt samaaeg- ne võitlus ideede ja ideoloogia eest.

Patriot Act Goes to Campus

Terrorismivastase sõja mõju lõi hirmu- seguse õhkkonna ja karmistas ka sea- dusi. Nn *Patriotic Act* andis suured õi- gused sekkuda kodanikuõigustesse, nõrgendades muu hulgas privaatsuse kaitset (vt [http://www.epic.org/privacy/ terrorism/hr3162.html](http://www.epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html)). Seaduseelnõu esitati vaid mõni päev pärast New Yorki rünnakuid ja võeti vastu juba 24. ok- toobril 2001. Kriitikale vaatamata on see endiselt jõus.

Sisepoliitilise mõjuga on ka konser- vatiivse poliitika rünnakud liiga liberaal- seks ja ebapatriootiliseks peetud ülikoo- lisüsteemi vastu. Konservatiivse äärmu- se ja usufundamentalistide keskne tees oli ja on, et liberaalid, nagu USAs va- sakideoloogiat kandvaid uurijaid nimeta- takse, on üleliia arvukalt esindatud kas- vatus- ja eriti ühiskonnateadustes. Nn radikaalprofessori pitseri saab kergesti, kui oled näiteks Iraagi sõja vastu või kahtled Israeli aktsioonide vajalikkuses Liibanonis. Henry Giroux on täheldanud USAs uusfašistlike jooni, tituleerides Bushi administratsiooni tegevuse „räpa- seks demokraatiaks“ (vt 11).

Sotsioloog Norman Denzin on võidel- nud Giroux' mainitud muutuste vastu ühiskonnas, revideerides USA valitsuse „tõe poliitikat“ (vt 8). Denzin annab oma osa riigi kõrgeima poliitilise juhtkonna kriitikasse, analüüsides, kuidas Bushi administratsioon on seoses Iraagi sõjani viinud sündmustega mõelnud välja oma ideoloogia peajoontega sobivaid tõde- sid ning sündmusi üle dramatiseerides petnud oma kodanikke, poliitikuid, ÜROd ja demokraatia ideaali.

Denzin on pikka aega osalenud kes- kustelus ühiskonna- ja kasvatusteadus- te meetodikate üle. Tema nimi on palju- dele tuttav, ta on uurinud ja õpetanud Illinoisi ülikoolis Urbana-Champaignis üle 30 aasta ja töötab praegu neljal pro- fessori ametikohal: kommunikatsiooni, sotsioloogia, filmiuuringute ning kriitika ja tõlketeeoria professorina.

„Teaduslik kasvatusteadus“

Tõe poliitikat, selle sotsiaalset ja poliiti- list konteksti puudutavad küsimused on järgmised. Missugused on faktid? Mida mõeldakse tõestusmaterjali all? Mida loetakse materjaliks, mida mitte?

Bushi koolireformi nimi on „No Child Left Behind“ (NCLB), selle hindamiseks on arendatud näidis- ja tõestusmaterjali- del põhinev uurimismeetod (*evidence-ba- sed model of inquiry*) ning idee „teadusli- kust kasvatusteadusest“ (*scientifically based educational research* ehk SBR). Need ideed tulenesid osaliselt rahvusli- ku teadusnõukogu (National Research Council ehk NCR) aastatel 2002 ja 2004 avaldatud raportitest. Nõukogu on oma üle saja-aastase ajaloo jooksul suunanud kasvatusteadust mitmel korral. Viimaseid raporteid on kasvatusteadlased nimeta- nud konservatiivseks ja teaduslikku plu- ralismi kitsendavaks (vt 10). Rahvuslik teadusnõukogu (osa rahvuslikust aka- deemiast National Academies) on kong- ressi erivolituste alusel tegutsev insti- tutsioon, mille ettepanekud ja soovitusel peavad toetama otsuste tegemist tea- duse, tehnoloogia ja tervishoiu valdkon- nas. NCRi mõlemad raportid on kätte- saadavad: 2002. a raport „Scientific Re- search in Education!“ [http://books.nap. edu/atalog/10236.html](http://books.nap.edu/atalog/10236.html) ja 2004. a raport „Advancing Scientific Research in Edu- cation“ [http:// books.nap.edu/catalog/ 11112.html](http://books.nap.edu/catalog/ 11112.html).

Uusparempoolsete koolipoliitika väite

kohaselt ei ole valitsuse ja lapsevane- mate koolitusse tehtud assigneeringu- test saadava tulu kohta piisavalt infot ning olemasolevgi viitavat sellele, et koolid ei täida oma ülesandeid. Sel põh- jusel algatati reform, mille käigus võib koolide hakkamasaamist hinnata objek- tiivselt ning jälgida koolitöösse suunatud rahavoogude „tootlikkust“. Koolireformi kriitikud märkisid, et väide põhikooli- hariduse viletsuse kohta on küll tõsi, kuid põhjus peitub hoopis uusparem- poolsete koolipoliitikas, mille käigus hei- deti nõrgemad üle parda. Ühe abinõuna koolide hindamise taseme parandami- seks pakkus erasektori toel tegutsev rahvuslik teadusnõukogu välja „teadus-liku kasvatusteaduse“ idee, millest rää- givad juba nimetatud nõukogu raportite pealkirjad „Teaduslik uurimus kasva- tusteadustes“, „Teadusliku uurimise li- samine kasvatusteadustes“. Selle nn teadusliku kasvatusteaduse metodoolo- gilised alused laenati „kõvade“ teaduste poolt, rõhutades loodusteadusliku ja arstiteadusliku uurimuse katseeksitus- likku juhusel põhinevat lähtekohta ja kausaalsuhet. Teistsuguseid uurimusi enam ei rahastatud (8).

On selge, et teaduslikuks kasvatus- teaduseks nimetatud mudel annab uuri- mistööst küllaltki kitsa pildi. See margi- naliseerib mitmed uurimismeetodid (na- gu narratiivse uurimuse või tegevus- uuringud) ja metodoloogilised lähene- mistavad (nagu kriitilised, sugupooltel põhinevad sensitiivsed, etnilised või postkoloniaalsed teooriad), jättes tähe- lepanuta kriitika, mida on katseeksitus-liku uurimuse ja naiivse empirismi suhtes tehtud 1950. aastate lõpust alates.

Kriitikud juhvad tähelepanu, et „tea- duslik kasvatusteadus“ usaldab teadus- likku realismi ja nii ei käsitleta väärtuste, faktide ja teooria keerulisi suhteid. „Tea- dusliku kasvatusteaduse“ esindajaid võetakse kui kõrvaltvaatajaid, kes vaat- levad oma uurimisobjekte linnuperspek- tiivist, tuginevad tüssamise eetikale ja jätavad märkamata oma tegevuse kon- teksti või uurija-uuritava suhte sensitiiv- sed üksikasjad. Selles metodoloogias on hirmutav ka uurija sotsialiseerumise või- malik ahenemine ja uurija ennast pettev allumine administratiiv-tehnokraatlikele huvidele.

Tõestusmaterjalil põhinevat uurimust ja „teadusliku kasvatusteaduse“ mudelit

võidakse kontrollida kolmest vaatenurgast (8). Esimest kasutatakse koolide või õigemini NCLB koolireformi hindamisel; teine on keskadministratsiooni komme ehitada sellest mudelist enda versioon ja kasutada seda oma poliitiliste eesmärkide maskeerimiseks; kolmas Denzini esitatud antitõlgendus, millest tuleb juttu artikli lõpus.

Konstrueeritud tõendusmaterjalil põhineva uurimuse simuleeritud versioon on mingi väide või tähelepanek õige, kui see täidab kolm tingimust: paistab tõene, kõlab patriootiliselt ja toetab Valge Maja poliitilisi eesmärke. Bushi nõunik on tõdenud: „Me oleme nüüd impeerium ja loome oma tegelikkuse. Ja sellal, kui te seda tegelikkust uurite, loome juba uusi tegelikkusi, mida võite samuti uurida... Me oleme ajaloo loojad ja teie jäätegi uurima seda, mida meie teeme” (vt 19).

Need sõnad annavad pildi ka sellest, mis juhtub, kui „teaduslikku kasvatus-teadust” kohandatakse koolireformi hindamiseks. Ka seal jäetakse praktikud-uurijad, kohalik omavalitsus, õpetajad ja õpilased ajaloo loojate ehk administratsiooni loodud tõeversiooni varju. Uuspaarempoolsete koolipoliitikat võib võrrelda valitsuse rahvusvahelise tegevusega: kõigepealt sätestatakse „Lapsi ei jäeta üksi” all tuntud koolireform, milles küsimus „sõjalisest rünnakust” vietsate õpitulemuste vastu. Siis surutakse uuendus mõlema partei toetusel läbi ja lõpuks hinnatakse selle tulemusi enda loodud mudeli järgi. Lõpliku hinnangu andmine nii Iraagi sõjale kui ka koolireformile seisab siiski veel ees.

Nii on administratsioon loonud endale manipuleeritava ja soovitava versiooni koolipoliitikast, kus pole kohta sõltumatu teadustegevusele. Tegemist on nn *win-win*-olukorraga, kus võitjaks jääb valitsus, mingu reformiga, kuidas läheb: kui tulemused näitavad, et kooliuuendus ei ole õnnestunud, võib süü veeretada õpetajatele ja kohalikule haridusametile, kes ei küündinud kõrgemalt antud eesmärkide või õpirekorditeni; kui tõendusmaterjal näitab uuenduse õnnestumist, loetakse see Bushi ja tema administratsiooni teeneks – ja valitud koolipoliitikat tuleb põhjendatult jätkata.

Ühelt poolt tähendab tõe poliitika sellise hindamismudeli kasutuselevõttu, kus õpilased/õpetajad ja õppimis/õpetamiseesmärgid taandatakse mõõdetava-

vateks objektideks, teiselt poolt seda, et keskadministratsioon võltsib ehk maskeerib oma poliitilises ilukõnes hinnangutulemused vastavalt sellele, mida on vaja saavutada.

Õiglasest raevust ja postpragmatismist

Shakespeare'i järgi on maailm näitelava ja inimesed näitlejad või mängurid. Raske on olla teisel arvamusel, eriti olukorras, mil poliitikast on saanud puhas dramaturgia ja poliitilisest kõnест kõigest *performance*, mida võimumeedia tahtmatult kordab: „Piirid esineja ja tegutseja, lava ja kulisid, käsikirja ja teksti ning *performance*'i ja tegelikkuse vahel kaovad. Ja kui on niimoodi juhtunud, võivad illusioon ja sisendus” (vt 8).

Denzini meelest tuleks uurijatelt nõuda sellise kriitika, tõe metodoloogiate ja lootuse pedagoogika arendamist, mis võimaldaks võtta poliitikut vastutusele ja millega saaks asendada inimest ja tegelikkust esemestava uurimismalli. Seega peaksid uurijad järgima eelkõige metodoloogilist avatust ja olema Isaiah Berlini kujundit kasutades pigem rebase, kes teavad mitut asja ja on huvitatud mitmest asjast, kui siilid, kes tunnevad üht suurt asja, hoides sellest kõvasti kinni (3, lk 9).

Peale teadustegevuse põhimõttelise avatuse ja vabaduse on tähtis, kuidas mõistetakse kasvatus-teaduslikku uurimust. Uurijaskonda ühendava lähtekohana võime arutleda demokraatlikult, laskmata ühel lähenemisviisil end kaasa kiskuda. Kriitiline arutelu peab näitama gramscilikus mõistes hegemooniliste tõe-de pedagoogilisust. Arutelu peab käsitlema kapitalismi globaalse kultuuri vägivaldset poliitikat, kaotatud inimõigusi ja õiglase maailma võimalusi ning edendama demokraatiale omast tegutsevate subjektide dialoogi teaduses, poliitikas, kodanikuühiskonnas ja eraelus (vt 14, lk 25). Ise on Denzin otsinud väljapääsu 1960. aastate „õiglase raevu” tagasitulekust ja postpragmatismiks nimetatud metodoloogiast, kus vastastikuse sotsiaalse mõju korral sündivate sõnade ja mõistete ning tegevuse ja representatsioonide tähendus põhineb nende praktilistel, moraalsetel ja sotsiaalsetel tagajärgedel, seda nii individuaalselt kui ka kollektiivsest seis-

kohast (8). Denzin osutab „mustanahalise feminismi” ringkonnas esitatud arusaamadele, kus tõe kriteeriumideks peetakse läbielatud kogemuse primaarsust, dialoogi ning hoolitsuse ja vastutuse eetikat. Rassipoliitika (*politics of race*) on USAs tähtis arutelu ja tüli teema (vt 6).

Südame metodoloogia

Tegevuurija sõlmib uuritavatega vastastikused usaldussuhted, mille kaudu võib rääkida jagatud väärtushinnangutest ja normidest. Kõrge moraaliga uurija austab ja järgib elu pühadust, inimväärikust, vägivalda puudumist, muretsemist, solidaarsust, armastust, sotsiaalsust ning isiklikku andumise ja ühiskondliku muutumise võimalikkust (vt ka 7, lk 258). Sellist mõtteviisi nimetab ilmselt kriitilise pedagoogika sõnavarast mõjutusi saanud Denzin „südame metodoloogiaks”. Südame metodoloogia korral hinnatakse tegusid nende moraalsete tagajärgede ja neile omistatud tähtsuse alusel. Need tagajärjed ei ole tekkinud iseenesest, vaid on sotsiaalselt kombineeritud. Nii asendatakse tõe mõiste tähenduse tagajärgede teooriaga. Kogemusest saab tõe ja tähenduse asupaik (13, lk 473) ja läbielatud kogemust peetakse tõe puudutavaks faktiks.

Südame metodoloogiast saab kõnelda sama vähe kui armastusest, millest saksa filosoofi Theodor Adorno järgi on maailmas alati puudus (1, lk 244). Südame metodoloogiat ei saa administreerida või manipuleerida nagu „teaduslikku kasvatus-teadust”, mille võõrandumisaste vastab teatud määral administratiivvõimu tehnokraatia tasemele. Südame metodoloogia arendamine eeldab, et näeme end millegi muu kui administratsiooni eesmärkide tööriistadena; et esemestunud suhtest töösse on võimalik loobuda ning õppida iseseisvalt tahet avaldama, kasvada ühiskondlikuks subjektiks.

Omaval ajal tähendas metodoloogia elu küsimuste ja arvukate elupraktikate uurimist; eluteel kulgemist ja selle „mõistuse tee” teadvustamist, püüdu hea elu poole. Teaduslike uurimismetodite alustega piirati metodoloogia mõiste alles palju hiljem. Metodoloogia kahe poole eraldamine uurimismetoditeks ja eluküsimusteks tõi meelde minu väitekirja teemaarendused „isiklikust kogemusest uurimise alal” (18).

Läbielatud kogemused

Arutledes lahendusvõimaluste üle minavormis esseistika vahenditega, on võimalik võõrandumisega seotud uurimismeetodite tegelikkusest liikuda isikliku elukogemuse ja inimeluga liituvate probleemide määramise suunas. Enda kogemus on väärtuslik panus metodoloogia diskussiooni ja võib anda uusi vastuseid vanadele küsimustele kasvatusteaduse normatiivsusest ja isikliku veendumuse tähtsusest teadusloomingus.

Südame metodoloogia nõuab, et uurimis- ja õpetustegevust nähakse osana enda ja teiste läbielatud kogemuste austamisest, sest kasvatusteadus ei saa hakkama eneserefleksiooni või Norman Denzini „performatiivse autoetnograafia” (vt 7). Läbielatud kogemust ei saa siiski vaadelda eraldatuna suhtest ühiskonnaga, vaid kogemus tuleb mõelda ratsionaalseks, s.o erilaadsetes ühiskondlikes suhetes konstrueeritavaks ja teostatavaks (2, lk 61–65).

Läbielatud kogemuse uurimisest peetud diskussiooni keskne teema on olnud elu (praktika) ja mõisteliselt kogutud kogemuse (teooria) suhe. Barnacle on rõhutanud mõlema poole tähtsust, viidates Heideggeri mõistetele *käsilolemine* (läbielatud kogemus) ja *esilolemine* (teoreetiline mõistmine). Läbielatud kogemuse uurijale on mõlemad tähtsad; pädev uurija võib kaleidoskoobi kombel muuta vaatenurka praktiliselt teoreetilisele ja teoreetiliselt praktilisele.

Sotsioanalüüs

Sellise lähenemisviisi näide on prantsuse sotsioloogi Pierre Bourdieu (1930–2002) „sotsioanalüüs” (vt 17), mille abil võib õppida tegema enda toiminguid puutuvaid teadlikke valikuid, mitte jääda pelgaks ajaloosündmuste objektiks. Nii on võimalik „ehitada ja arendada midagi üldhuvitavat – sellist, mis küll esineb minus ja mu kogemustes, kuid ei lõpe ega piirne nendega” (vt 20). Sellelaadse arutelu saatel sai Bourdieust vanaduspäevil ühiskondlik aktivist, kes rääkis uurija kriitilisest vastutusest, kaitses „osalevat teadust” ja tegi teoses „La Misère du Monde” ehk „Maailma vaesus” niisugust ka ise (vt 4). Teos sündis Prantsusmaa riikliku pensionifondi algatusel. Fond tahtis traditsioonilist vaesusuuringut, kuid Bourdieu ei olnud sellega nõus, vaid eelistas statistilise analüüsi asendamist

kvaliteedi analüüsiga. Tema arvates ei väljendanud statistilised andmed olulist vaesuse olemusest, sellepärast pidi tegema intervjuusid ja arendama „maalähedast” etnograafiat, mis näitaks viletsuse mitmekesisust (vt 16, lk 143; 145).

Sündis uudne „La Misère du monde”. Pean seda arvestatavaks malliks niisugusele kasvatusteaduslikule metodoloogiale, millega suudetakse ületada uurija- ja meetodirefleksiooni probleemid ja suunata teadustegevus sinna, kus ongi selle koht: kajastada ja tõlgendada kasvatuse nähtusi, neid ehk ka arendada ja muuta.

Bourdieu ei olnud asjatuid lootusi enda mõjust poliitikale. Ta kirjutab: „Ma ei pea eriti lugu prohvetitest ja olen alati kartnud olukordi, kus miski võib ahvatleda mind ületama pädevuse piire” (5, lk 17).

Tõde ja sõltumatus

Valestimõistmise vältimiseks rõhutas Bourdieu, et uurija, kunstniku või kirjaniku kokkupuude poliitikaga ei tee temast poliitikut, vaid ta kasutab poliitilises võitluses ära oma võimeid ja autoriteeti ning oma ametikohustuste täitmisega seotud väärtusi, nagu tõde ja sõltumatus. Aga just need väärtused – tõde ja sõltumatus – arendavad ühiskondlikku teadlikkust, mille abil panna vastu rahvusliku ja rahvusvahelise tehnokraatia vormidele, kasutades abstraktse ja arusaamatu keele asemel informatsiooni selliseid vorme, mis väärtustavad inimest ja temaga seostuvat tõde (5, lk 48). Kui sõnad on tegelikkuse kujutamise instrumendid – olles ühelt poolt valitsemise ja teisalt armastuse vahendid –, on uurija esmane kriitiline ülesanne luua sõnavara, millega saab luua uusi tähendusi.

Tõlkinud Kalev Kalkun

Kirjandus

1. Adorno, T. Kasvatus Auschwitzin jälkeen. Teos: Koivisto, J., Mäki, M. & Uusitupa, T (toim). Mitä on valistus? Tampere, Vastapaino, 1995.
2. Barnacle, R. Reflection on Lived Experience in Educational Research. *Educational Philosophy and Theory*, 36 (1), 2004. 57–67.
3. Berlin, I. Siili ja kettu. Helsinki, Otava, 2003.
4. Bourdieu, P. jt. The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society. Cambridge, Polity Press, 1999.
5. Bourdieu, P. Vastatulet. Ohjeita uusliberalismiin vastaiseen taisteluun. Helsinki, 1999.

6. Collins, Patricia Hill Black Feminist Thought, 2/e. New York, Routledge, 2000.

7. Denzin, N. Performance Ethnography. Critical Pedagogy and the Politics of Culture. Thousand Oaks, CA, Sage, 2003.

8. Denzin, N. The Secret Downing Street Memo and the Politics of Truth: A Performance Text. *International Journal of Progressive Education*, 2 (3), 2006. <http://inased.org/v2n3/denzin2.htm> (4.11.2006).

9. Denzin, N. & Lincoln, Y. Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. Teos: Denzin, N. & Lincoln, Y (toim). Handbook of Qualitative Research, 2/e. Thousand Oaks, CA, Sage, 2000. 1–28.

10. Denzin, N. & Giardina, M. (toim). Qualitative Inquiry and the Conservative Challenge. Walnut Creek, CA, Left Coast Press, 2006.

11. Giroux, H. Stormy Weather. Boulder, Paradigm, 2006.

12. Gramsci, A. Selections from Prison Notebooks. New York, International Press, 1971.

13. Hall, S. What Is This ‘Black’ in Black Popular Culture? Stuart Hall, Critical Dialogues in Cultural Studies. London, Routledge, 1996. 465–475.

14. Karkama, P. Kulttuuri ja demokraatia. Helsinki, SKS, 1998.

15. Preissle, J. Turning Points in Qualitative Research: Tying Knots in a Handkerchief. *Anthropology & Education Quarterly*, 35 (3), 2004.

16. Roos, J. P. Pierre Bourdieun pieni ja suuri kurjuus. Teos: Rahkonen, K. (toim). Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset. Helsinki, Gaudeamus, 1995. 141–154.

17. Roos J. P. Pierre ja minä. Teos: Semi Purhonen & J. P. Roos (toim). Bourdieu ja minä. Näkökulmia Pierre Bourdieun sosiologiaan. Vastapaino, 2006. 71–102.

18. Suoranta, J. Tekstit, murrokset ja muutos. Acta Universitatis Lapponiensis, 10. Rovaniemi, Lapin yliopistopaino, 1995.

19. Suskind, R. Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush. *The New York Times Magazine*, 17.10.2004; <http://www.nytimes.com/2004/10/17/magazine/17BUSH.html?ex=1255665600en=890a96189e162076ei=5090> (15.11.2006)

20. Virtanen, M. Hannu Raittilan elämä ja teot. <http://ypblogi.blogspot.com/2006/10/hannu-raittilan-elm-ja-teot-1.html> (9.10.2006)